

МЕТАМОДЕРН, ПОСТ-ПОСТМОДЕРН І СВИТОГЛЯДНІ ОРІЄНТИРИ ПОСТІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Яковлєв М. В., Купка О. В.

ВСТУП

Англійський термін *Modernity*, особливо коли його подають з великої літери, позначає як епоху в історії людства, так і широкий спектр явищ в мистецтві, філософії і, взагалі, суспільно-політичній думці. Простий і прямий переклад цього терміну як «сучасність» насправді не дає нам, україномовним читачам, розуміння широкого спектру значень поняття на позначення періоду всесвітньої історії. Вочевидь, розподіл історії людства на епохи чи етапи розвитку, здійснюється за певними критеріями, які найпростіше проілюструвати на прикладі аграрного суспільства чи індустріальної епохи, оскільки в них наріжним фактором виступають зайнятість найбільшої частки населення у конкретному секторі господарства (тобто в сільському господарстві, якщо говорити про аграрне суспільство, чи у промисловості, якщо мова йде про індустріальну добу), або увага привертається до появи нових засобів виробництва, що дозволило людству здійснити промислову революцію та перейти до індустріальної епохи. Чим ближче ми наближаємося до нашого сучасного стану, тим складніше стає визначення критерію, за яким ми класифікуємо історію: навіть якщо у випадку суспільства знань чи інформаційного суспільства ключовими є знання чи інформація, ми вже не можемо настільки ж просто застосувати логіку класифікації попередніх періодів. По-перше, складність полягає в тому, як дефініювати інформацію чи знання, що не видається легким завданням, а, по-друге, на цьому етапі перед нами виступає іще гостріша потреба у визначенні ціннісних орієнтирів, на основі яких людства переживало свої трансформації. Позначення епохи вимагає від науковців не тільки і не стільки точності у формулюваннях (хоча, звісно, цей нюанс також відіграє дуже важливу роль), але й методологічної узгодженості, принаймні внутрішньої, в тій теоретичній конструкції, яку вони пропонують. Запропонуймо таку просту схему на позначення типів суспільств та епох в історії людства:

- індустріальне суспільство – модерн;
- інформаційне суспільство – постмодерн;
- постінформаційне суспільство – мета/пост-постмодерн.

Спершу варто зауважити, що деякі науковці вказують на те, що інформаційне суспільство, хоч інколи і вживається як синонім постіндустріального, все ж має деякі відмінності у смислах. Ось як про це пишуть болгарські дослідники Й. Василев та Е. Петкова: «на нашу думку, їх [постіндустріальне суспільство та інформаційне суспільство] слід розглядати як синоніми, незважаючи на наявність у них деякої суперечності. У першому випадку (постіндустріальна цивілізація) акцент робиться на факторі часу (період після індустріальної цивілізації), а в другому – на сутнісній детермінанті (інформація як основна форма суспільного багатства). Тут суттєвим є те, що вони (постіндустріальне та інформаційне суспільство) ще не повністю розкрили свій потенціал, а продовжують еволюціонувати у більш досконалі форми, готуючи суспільство до наступних етапів свого розвитку»¹. Можливо, постінформаційне суспільство і є тією «досконалою» формою, яка ще має настати, про яку пишуть болгарські науковці. У нашому матеріалі ми хотіли би розкрити особливості постінформаційного суспільства з ціннісних позицій в межах дискусій про епоху, яка настане чи вже настає після постмодерну і яку вчені пропонують називати пост-постмодерн чи метамодерн.

1. Нелінійний перехід від інформаційного до постінформаційного суспільства

У своїй книзі «Політика і медіа у суспільстві споживання» чеський дослідник Властіміл Ружичка пропонує цікаве розмежування інформаційного суспільства і суспільства знань: «відродження публічної сфери в будь-якому випадку спирається на активну участь людей у суспільстві знань, якому, на відміну від інформаційного суспільства, не бракує людського виміру і чиєю надихаючою основою залишається грецький поліс»². Для В. Ружички питання публічності, як такої, в розумінні участі громадської у виробленні політичних рішень (у широкому значенні) проходить червоною ниткою крізь усю книгу. Можливо, саме у прийдешньому постінформаційному суспільстві, цифрові механізми, які не вихолощуватимуть залучення публіки до участі в ухваленні рішень (приміром, виключно через опитування в мобільних додатках), а сприятимуть їй, зможуть зробити політику справді публічною. Втім у контексті нашого вступного розгляду теми, з урахуванням того, що ми вказуємо на ці відмінності виключно заради

¹ Василев Й., Петкова Е., Информационното общество и глобализацията – реалности и предизвикателства. *Научни трудове на УНСС*. 2019. Т. 5/2019. С. 14.

² Růžička V. *Politika a média v konzumní společnosti*. Praha: Grada Publishing a.s., 2011. S. 154.

ілюстрації неоднорідності думок серед науковців щодо називання епох і суспільств, ми пропонуємо переходити далі до розгляду основного матеріалу, поставивши поки на паузу питання про політичні орієнтири майбутнього, пост-постмодерного постінформаційного суспільства. Однак на що ми хочемо звернути увагу, так це на те, що перехід від одного типу суспільства до іншого не відбувається за лінійною схемою, про що, зокрема, під час розгляду переходу від модерну до постмодерну писав ще в середині 1990-х рр. відомий суспільствознавець і дослідник цінностей Р. Інгларт: «зміни не можуть бути лінійними у жодній системі, в якій є зворотний зв'язок...соціальні зміни продукують зворотний зв'язок, який може змінити напрямок змін»³. Відтак ми виходимо з припущення, що зроблені нами прогнози щодо ціннісних орієнтирів майбутнього постінформаційного суспільства, не мають бути результатом суто лінійного переходу від однієї епохи до іншої.

Британсько-австралійський науковець, дослідник історії філософії та науки Стівен Гаукрогер в одній із своїх книг, що присвячена «повіттю наукової культури» (так починається назва його книги, що була видана видавництвом Оксфордського університету 2007-го року; сам учений відійшов у засвіті 2023-го) пише у вступі: «[моє] дослідження розглядає науку в сучасний (англ. modern) період як особливий вид когнітивної практики та як особливий вид культурного продукту, і моя мета полягає в тому, щоб показати, що якщо ми досліджуватимемо зв'язки між ними, ми можемо багато дізнатися про проблеми та цінності сучасної думки такого, чого ми не змогли би дізнатися, якщо б розглядали кожен з них окремо»⁴. Як відомо, опертя на розум людини, віра в його потугу і самодостатню спроможність є однією з виразних ознак модерну. Британський науковець Пітер Чайлдс у своїй книзі «Модернізм» пише про витоки цього явища та становлення епохи сучасності (Modernity) і зауважує, що на думку багатьох дослідників цей період в історії людства був «започаткований (англ. inaugurated) добою Просвітництва вісімнадцятого століття та її прагненням до панування над природою та суспільством за допомогою розуму, і з тих пір раціональність почала вважатися ключем до справедливості, моралі, контролю, організації, розуміння та щастя»⁵. Для розуміння того, яким чином віра в розум та, відповідно, раціональність та науку стала основою уявлень і суспільно-політичної думки модерну, як справедливо пише С. Гаукрогер, науку

³ Inglehart R. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, 1997. P. 64.

⁴ Gaukroger S. *The Emergence of a Scientific Culture: Science and the Shaping of Modernity 1210-1685*. Oxford University Press, 2006. P. 3.

⁵ Childs P. *Modernism*. Routledge, 2000. P. 16.

варто розглядати у поєднанні – як когнітивну практику і як культурний продукт. Відповідно, для розуміння особливостей епохи, що настає після постмодерну, варто також застосувати комплексний підхід до дослідження знакових явищ, які тільки зараз породжуються на набувають своєї форми. У цьому контексті змінюється і те, що ми можемо в загальних рисах окреслити як культуру мислення про минуле і майбутнє, як особливий спосіб критичної оцінки досягнень і недоліків людства, переоцінки засадничих цінностей, які лежать в основі нашої культури. Ця культура набуває особливого значення для тих дослідників, які прагнуть зрозуміти, в який спосіб людина у постінформаційному суспільстві буде здійснювати рефлексію над різними суспільно-політичними питаннями і, відповідно, які цінності вона формуватиме в результаті цих рефлексій. Можна припустити, що саме зміна не просто фокусу сприйняття реальності, але способу розмірковування над нею, буде визначальною у майбутньому.

2. Епоха після постмодерну: постпостмодернізм, метамодернізм чи коливання між епохами

Професор Університету штату Пенсильванія Дж. Т. Нілон у своїй книзі, присвяченій постпостмодернізму, починає вступ з речення: «постпостмодернізм – це огидне слово»⁶, після чого пояснює, що саме має на увазі, бо на його думку, таке слово як «аутсорс» (англіцизм, що вже вкоренився і в український бізнесовий узус), теж огидне, але саме постпостмодернізм є огидним по-справжньому: «він невдалий, його важко і читати, і промовляти, він по-безглуздому зайвий. Що може означати подвійний префікс «пост-пост»? Оскільки постмодернізм мав означати кінець модерністського фетишу щодо всього «нового», власне кажучи, ніщо не може бути після чи «пост-» постмодернізму, який започаткував нескінченний кінець усього (живопису, філософії, роману, любові, іронії, будь-чого)»⁷. Оцей особливий «нескінчений кінець», про який пише Дж. Нілон, може бути тим аспектом, який заперечуватиметься в епоху постпостмодерну. Разом з тим, поставимо питання про те, чи подвійний префікс «постпост» є справді зайвим? Що означає жити в епоху подвійного «після», тобто коли один період з його виразними духовними і ціннісними орієнтирами був заперечений наступним, в якому самий акт заперечення відігравав ключову роль, але за ним настав наступний період «заперечення заперечення»? Як ми

⁶ Nealon T. J. Post-postmodernism, or, The logic of just-in-time capitalism. Stanford: University Press, 2012. P. IX.

⁷ Nealon T. J. Post-postmodernism, or, The logic of just-in-time capitalism. Stanford: University Press, 2012. P. IX.

побачимо пізніше на прикладі праць тих мислителів, що займаються постпостмодерном, попри неоковирне звучання, ідея «подвійного заперечення» може втілюватися в особливих коливаннях між різними полюсами, деякі з яких темпорально перебуватимуть у межах доби, що передувала постмодерну.

Те, що настає чи настане після постмодерну, охоплюватиме і ті зміни, які відбуваються в його межах, тому розглядати «постпостмодернізм знаменує собою посилення [тенденцій] та мутації всередині постмодернізму (який, своєю чергою, був, звичайно, мутаціями з часом та посиленням певних тенденцій усередині модернізму)»⁸, пише Дж. Нілон. У такий спосіб ми одержуємо, на додаток до подвійного «після», ще й «мутації мутацій», однак попри заплутаність і невиразність, такий підхід заслуговує на увагу: якщо відстежувати те, як світоглядні позиції однієї епохи змінювалися та перетворювалися на щось інше в межах іншої епохи, ми зможемо чіткіше ідентифікувати ситуації, в яких подальші «мутації» ніби повертають нас до орієнтирів попередньої епохи.

В анотації до своєї статті про метамодернізм, нідерландський культуролог Т. Вермюлен і нідерландський філософ Р. ван дер Аккер пишуть, що «якщо коментатори погоджуються, що постмодерн стан уже залишений [позаду], вони не можуть знайти згоду з приводу того, як назвати той стан, заради якого його залишили»⁹. Зауважимо, що термін «метамодернізм» є ще одним способом окреслити перехід від епохи постмодерну до якоїсь іншої, однак про появу саме цього терміну ми розповімо трохи пізніше. У своїй статті Т. Вермюлен та Р. ван дер Аккер намагаються «окреслити контури структури почуттів, яка [зараз] виникає»¹⁰. З самого початку викладу свого матеріалу ці два нідерландських дослідники роблять багато і відсилок до політики, і згадок про неї: сама стаття починається з цитати з виступу Барака Обами на асамблеї демократичної партії у січні 2008, геополітична нестабільність сучасність зазначається як одна з ознак змін у світі тощо. У цьому контексті варто зазначити, що й дослідження міжнародних відносин у сучасному світі також має приклад застосування концепції «емоцій» до розуміння різних культур, що добре ілюструє публікація французького політолога Д. Муазі «Геополітика емоцій», що вийшла українською мовою 2018-го р. і в якій автор вирішив зосередитися на

⁸ Nealon T. J. *Post-postmodernism, or, The logic of just-in-time capitalism*. Stanford: University Press, 2012. P. IX.

⁹ Vermeulen T., van der Akker R. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2, № 1. P. 1.

¹⁰ Vermeulen T., van der Akker R. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2, № 1. P. 2.

страху, надії та приниженні, пояснивши свій вибір так: «страх, надія та приниження дуже пов'язані з поняттям упевненості у собі – визначальним фактором у тому, як нації й народи дають собі раду із труднощами та які стосунки мають між собою»¹¹. У такий спосіб ми бачимо, що політичні питання локального і глобального рівня входять до спектру проблематики, якій приділяють увагу мислителі, бо людина як *homo politicus* вже, вочевидь, не мислиться як така, що може існувати поза людською спільнотою як полісом, нехай яким він буде за умов постінформаційного суспільства.

Т. Вермулен і Р. ван дер Аккер були першими, що впровадили поняття *метамодернізм* у своїй статті 2010-го р. У ній вони пояснюють вибір терміну і наводять такі тлумачення *мета*– як префіксу, що позначає «разом з», «між», «з-за» («з-поза»), тобто «за межами чогось»¹². Оскільки саме *метамодернізм* вони визначають у першу чергу як *осциляцію* (що часто перекладають як «коливання», хоча в оригінальній статті йдеться саме про осциляцію) між різними аспектами, притаманними модернізму та постмодернізму, дуже корисним є пояснення складових чи особливостей такої осциляції: «метамодернізм варто розташувати епістемологічно з (пост) модернізмом, онтологічно *між* (пост) постмодернізмом, а історично – *за межами* (пост) модернізмом»¹³. Наголосимо, що в оригіналі «з», «між», «за межами» подані саме курсивом, а префікс *пост*– саме так, як ми і подаємо у перекладі – перед словом «модернізм» у дужках з відступом перед словом. П'ять років після публікації статті Т. Вермулена і Р. ван дер Аккера, англійській архітектор, ландшафтний дизайнер і викладач Університету Грінвіча Л. Тернер 2015 р. у своїй дуже цитованій статті «Метамодернізм: короткий вступ», визнаючи те, що саме нідерландські мислителі запровадили термін «метамодернізм», абзац, в якому пояснює етимологію цього слова, у першу чергу вказує на те, «використання префікса *мета* походить від платонового *метаксису* Платона, що описує коливання [англ. *oscillation*] та одночасність [англ. *simultaneity*] між діаметрально протилежними полюсами та поза ними»¹⁴. Оці коливання між різними полюсами є виразною характеристикою змін на рівні ідеологій та ціннісних орієнтирів, який відчутний вже сьогодні.

¹¹ Муззі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Пер. з англ. О. Гординчук. Київ: Брайт Паблішинг, 2018. С. 21.

¹² Vermeulen T., van der Akker R. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2, № 1. P. 2.

¹³ Vermeulen T., van der Akker R. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2, № 1. P. 2.

¹⁴ Turner L. Metamodernism: A Brief Introduction. *Berfrois*. January, 2015.

Частину своєї статті Т. Вермюлен та Р. ван дер Аккер присвятили питання переходу «від постмодерного до метамодерного», спершу наголосивши на тому, що якогось одного розуміння того, чим є постмодерн – нема, що цим словом позначають «множинність суперечливих тенденцій... множину неузгоджених чутливостей (англ. *sensibilities*)»¹⁵. Як аргумент на користь цієї позиції, вони наводять перелік мислителів, яких вважають провісниками (англ. *heralds*) постмодернізму, зокрема Чарльза Дженска, Жана-Франсуа Ліотара, Фредріка Джеймсона, Іхаба Хассана, які досліджували різні культурні феномени, однак ці феномени «мали спільні риси, а саме – опозицію до модерного, тобто до утопізму, до (лінійного) прогресу, до великих нарративів, до Розуму, до функціоналізму та формального пуризму тощо»¹⁶. Для ілюстрації протиставлення модернізму і постмодернізму, автори наводять розрізнення, запропоноване Йосом де Мулем: між постмодерною *іронією* та модерним *ентузіазмом*¹⁷. Британський викладач теорії літератури та сучасної поезії Пітер Баррі у своїй книзі «Вступ до теорії: літературознавство і культурологія» четвертий розділ називає «Постмодернізм»¹⁸, але при цьому попередній розділ називається не «модернізм», як можна було би очікувати, а «Постструктуралізм і деконструкція»¹⁹. У першій частині розділу, присвяченому постмодернізму П. Баррі пояснює, чим був модернізм, але у першому ж абзаці зауважує, що «ці поняття [модернізм і постмодернізм] належать до різних рівнів, де «модернізм» – це стійка категорія, що є ключовою для розуміння всієї культури ХХ ст., у той час як термін «постмодернізм» у звичному для нас значенні увійшов у обіг лише у 1980-х рр.»²⁰. Перше видання книги П. Баррі побачило світ 1995 р., а український переклад, цитований тут, вийшов друком 2008 р., тобто «лише у 1980-х рр.» для автора становило відстань у 15 років, а для нас сьогодні – 43.

¹⁵ Vermeulen T., van der Akker R. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2, № 1. P. 4.

¹⁶ Vermeulen T., van der Akker R. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2, № 1. P. 4.

¹⁷ Vermeulen T., van der Akker R. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2, № 1. P. 4.

¹⁸ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Пер. з англ. О. Погинайко. Київ: Смолоскип, 2008. С. 98.

¹⁹ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Пер. з англ. О. Погинайко. Київ: Смолоскип, 2008. С. 75.

²⁰ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Пер. з англ. О. Погинайко. Київ: Смолоскип, 2008. С. 98.

П. Баррі наводить «сутність відмінностей між модернізмом і постмодернізмом»²¹ згідно з позицією теоретика літератури Джеремі Готорна, який вважав, що і модернізм, і постмодернізм: «надають великої ваги фрагментарності як рисі літератури й культури ХХ ст., але роблять це зовсім по-різному. Для модернізму це спосіб висловити глибоку ностальгію за попередньою епохою, коли віра була абсолютною, а авторитети неушкодженими... Для постмодерніста, навпаки, фрагментація – це феномен, що звеселяє і звільняє, феномен, симптоматичний для нашої втечі від клаустрофобних обіймів фіксованої системи переконань. Коротко кажучи, модерніст засмучений з приводу фрагментарності, а постмодерніст вітає її»²². Однозначно важко сказати, як саме фрагментарність сприйматиме пост-постмодерніст, але якщо взяти до уваги коливання/осциляцію, як виразну ознаку мета– чи пост-постмодерну, то можна припустити, що фрагментарність як така може стати невід’ємною складовою суспільства майбутнього, оскільки повернення елементів «старого» модерну, разом із «мутаціями» постмодерну разом створюватимуть картату ковдру смислів та ціннісних орієнтирів.

3. Пост-постмодернізм як епоха почуттів та емоцій: доля метанаративів і трансформація мови

Данська дослідниця з Університету Орхуса Л. Келле Мартінсен у своїй статті «Доба почуттів» починає з питання про те, чи «колись у західному суспільстві почуття були настільки виразно важливими, як сьогодні»²³. На прикладі праці Д. Муазі «Геополітика емоцій» ми вже згадували про те, як почуття і сентименти можуть використовуватися навіть для дослідження складної проблематики міжнародних відносин. Емоції та почуття набувають важливого значення, настільки, що може здатися, що людина стає ще більш вразливою, вона не просто виставляє свої переживання напоказ, але й намагається їх усіяко захистити, що може втілюватися у кумедних формах. У 2016 р. британська письменниця і політична діячка, депутатка Палати Лордів баронеса К. Фокс видала книгу «Мене це ображає!» (англ. I Find That Offensive!) «перш ніж почати, я хочу повідомити: я пишу це, знаючи, що не всі міленіали, представники покоління Y, покоління Z, NetGen, iGen тощо є розпещеними слабаками чи надтривожними плаксивими малюками. Тож

²¹ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Пер. з англ. О. Погинайко. Київ: Смолоскип, 2008. С. 100.

²² Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Пер. з англ. О. Погинайко. Київ: Смолоскип, 2008. С. 101.

²³ Kølle Martinsen L. Følelsernes tidsalder. *Slagmark. Tidsskrift for Idéhistorie*. 2020. № 80. P. 7.

якщо ви зараховуєте себе до цих груп, не сприймайте особисто мої описи тенденцій цих поколінь, які є не дуже втішними»²⁴. Далі вона наводить приклади, що вразили її настільки, що вона вирішила написати про це свою книгу: «на шкільних чи університетських заходах я помітила дедалі гострішу готовність образитися – і роз’їдаючий вплив, який вона справляє на ставлення до свободи слова. Ця тенденція – з легкістю образитися – зараз вибухає в суспільній свідомості разом із безумством, яке охопило стільки американських університетів, а тепер з’являється в британських кампусах»²⁵. Вочевидь, К. Фокс можна дорікнути, що, мовляв, вона гіперболізує та роздуває проблему, однак у вічі впадає те, що вона пише про нове покоління, про тих людей, які закінчать університет і підуть, як прийнято казати вже, мабуть, у минулій добі, у «доросле життя». Чи означатиме доросле життя у пост-постмодерному постінформаційному суспільстві більшу стійкість чи резиліентність до різної інформації? Австрійський філософ Норберт Пфаллер 2018-го р. видав книжку з промовистою назвою: «Мова дорослих: про її зникнення з політики і культури»²⁶, в якій пише саме про те, як людська мова через надмірну чутливість суспільства до всього перестає бути «дорослою» в тому розумінні, що обережність висловлювань, політкоректність та намагання не задіти нічиїх почуттів позбавляють її виразності, гостроти, безапеляційності. Тут нам важливо звернутися до ще одного питання про роль мови як такої – і того, що вона може висловити. Якщо «мова дорослих» була важливою для формування метанаративів доби модерну, для постмодерну було важливим заперечити ці метанаративи, то що на нас очікує далі?

Уже згаданий літературознавець П. Баррі пише про «відоме визначення Ліотаром постмодернізму як простої «недовіри до метанаративів»»²⁷. «Великі наративи» прогресу й людської довершеності вже ненадійні, й найбільше, на що можна сподіватися, – це на ряд «міні-нاراتивів», непостійних, умовних, дочасних і відносних, які створюють підґрунтя для дій особливих груп в окремих, часткових умовах»²⁸. Знаково, що до цього серед прикладів метанаративів йшлося

²⁴ Fox C. I Find That Offensive! London: Biteback Publishing, 2016. P. 7.

²⁵ Fox C. I Find That Offensive! London: Biteback Publishing, 2016. P. 9.

²⁶ Pfaller R. Erwachsenensprache. Über ihr Verschwinden aus Politik und Kultur. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 2018. 247 s.

²⁷ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Пер. з англ. О. Погинайко. Київ: Смолоскип, 2008. С. 104.

²⁸ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Пер. з англ. О. Погинайко. Київ: Смолоскип, 2008. С. 104.

про християнство, марксизм і «міф наукового прогресу»²⁹, мова яких була чим-завгодно, але не рафінованим чи чутливим врахуванням почуттів тих, кого ці наративи могли в якийсь спосіб зачепити емоційно. Натомість вони були промовисті, войовничі, безапеляційні.

Будь-які наративи, у тому числі й метанаративи, втілюються за допомогою мови, тому ми не можемо оминати її трансформацій і знову повертаємося до цього питання. У своїй статті з доволі провокативною назвою «Фразеологія «без смислу»: політика пустоти» науковці з Сербії А. Остоїч та А. Чучковіч пишуть про те, що, на їхню думку, на прикладі дискурсу Європейського Союзу про спільні цінності та єдину Європу можна простежити специфічну пустоту значень окремих концепцій і фраз. «Можливо, ми можемо сказати, що будь-яке політичне мовлення приречене на фразеологію, а отже має супроводжуватися постійною філософською критикою – завданням, яке поклало б початок потенційним майбутнім спискам, винаходам чи дослідженням усіх способів «порожнього слова» та його цілей»³⁰, пишуть вони у висновках. Їхня стаття містить цікаву критику претензій на гегемонію ідеї Європи у вигляді ЄС та критику ідеологічного підґрунтя євроцентризму. Обсяг і цілі нашого матеріалу не дозволяють нам ретельніше розглянути ці аспекти, однак те, що ми можемо з цього взяти, може вказувати на цікавий тренд – перегляд політичного дискурсу, що супроводжує (або лежить в основі) доволі успішного міжнародного інтеграційного проєкту. Приклади такої критичної політико-філософської полеміки, в якій особлива увага приділяється дискурсу, наративу і самій мові (пост)сучасної політики вочевидь не будуть рідкісними явищами у постінформаційному суспільстві пост-постмодерної епохи. Якщо пост-постмодерн – це осциляція між різними полюсами, це поширення як надмірної чутливості до дискурсу, зникнення «мови дорослих», про що пише Н. Пфаллер, то цілком уявним є і новий критичний розгляд політичної та ідеологічної мови, її засад і втілень у різних міжнародних проєктах.

Словацькій соціолог Ян Стена у своїй статті, присвяченій соціологічній концептуалізації поняття *публічність*, згадує про роль медій і комунікацій у формуванні публічності в сучасному розумінні: «йдеться головним чином про здатність медіа реорганізувати рамки людських взаємодій, впливати на прийняття рішень людьми, суперечливу перебудову образу реального світу чи наслідки для їхньої

²⁹ Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Пер. з англ. О. Погинайко. Київ: Смолоскип, 2008. С. 104.

³⁰ Ostojić Aleksandar, Čučković Aleksandar. Phraseology «without Meaning»: Politics of Emptiness. *Philosophy and Society*, 2023. Vol. 34, № 2. P. 361.

соціальної само/ідентифікації»³¹. З активною трансформацією не лише способів комунікацій у постінформаційному суспільстві, але й з докорінними змінами того, що ми розуміємо під самою «інформацією» з огляду не лише на феномени постправди, сумніви в достовірності інформації як такої (що найкраще втілюється у російській пропагандистській максимі «всієї правди ми не знаємо»), але й з урахування дедалі більшого значення емоційного навантаження повідомлень (Р. Пфаллер у своїй книзі виводить такий принцип: «хто почувається найбільше ображеним – той і правий»), самі «рамки людських взаємодій», про які пише Стена, будуть змінюватися, як і «образ реального світу», що, вочевидь, матиме наслідки і для соціальної само/ідентифікації людини у постінформаційному суспільстві. Рамки взаємодії встановлюватиметься новими уявленнями про політичну коректність, яка вочевидь також трансформуватиметься у світі, в якому будь-який вислів, незалежно від того, наскільки він вважатиметься нейтральним у політичному чи моральному сенсі його автором, може образити почуття адресатів – навіть тих, кому він може навіть не бути експліцитно адресованим. Оскільки, як вже зазначалося раніше, пост-постмодерн позначається коливаннями між різними полюсами і явищами, цілком очікувано, що в таких умовах можливі два сценарії: 1) абсолютна нейтралізація повідомлень, в яких зміст вихолощуватиметься через побоювання у той чи інший спосіб зачепити чийсь почуття; 2) радикалізація повідомлень, які ставатимуть агресивнішими, виразнішими, навмисно спрямованими спровокувати емоційну реакцію. Другий сценарій ставатиме формою протесту проти надмірної і демонстративної чутливості.

4. Економіка та еліти постінформаційного суспільства

Перед тим, як перейти до виокремлення світоглядних орієнтирів постінформаційного суспільства у контексті доби пост-постмодерну, ми не можемо не торкнутися питань економіки. Британська соціологиня Кейт Неш у своєму підручнику з політичної соціології 2000-го р. пише про те, що деякі «теоретики глобалізації як постмодернізації схильні розглядати її [глобалізацію] як наслідок експансійного капіталізму, звільненого від обмежень націй-держав, який створює нові форми експлуатації по всьому світі»³². Далі К.Неш вказує на те, що з такого погляду, «постмодерність складається з соціально-економічної бази, яка

³¹ Stena, J. K prameňom verejnosti: pokus o sociologickú interpretáciu. *Sociológia – Slovak Sociological Review*. 2020. Vol. 52, № 2. P. 163.

³² Nash K. *Contemporary Political Sociology. Globalization, Politics, and Power*. Blackwell Publishers Ltd., 2000. P. 56.

є пост-фордистською, та з інфраструктури постмодерної культури»³³. Звісно, обсяги цього матеріалу не дозволяють детальніше розглянути питання економічної бази постінформаційного суспільства, але все ж деяких аспектів нам варто торкнутися. Штучний інтелект розвивається стрімкими темпами і вже сьогодні його можливості вражають. Цілком може бути, що деякі професії у майбутньому стануть просто «зайвими» у тому розумінні, що частину роботи, яка сьогодні потребує участі людини, на себе перебере ШІ. Якщо на це дивитися оптимістично, то можна сказати, що рутинну роботу, що її можна делегувати ШІ, буде йому делеговано, а люди отримають більше часу на креативні види діяльності. Уже сьогодні ми бачимо, що алгоритми ШІ та нейромережі показують хороші результати в діагностиці хвороб, чим вони можуть полегшити роботу багатьом лікарям. Так само значними є досягнення ШІ в освітній сфері: опрацювання виконаних завдань і пошук в них помилок, планування занять та пошук і створення навчальних матеріалів можуть полегшити роботу багатьом педагогам. У цьому контексті дедалі більш вагомим значення набувають навички роботи з даними у новому ключі – вміння правильно ставити завдання перед ШІ для одержання якісного результату. Якщо дотримуватися оптимістичного сценарію і дивитися на можливості ШІ як на шанс звільнити людину від рутинної роботи, то креативність не просто як якість особистості, а як професійна навичка буде особливо цінною у суспільстві майбутнього. Ми вже припускали, що питання ідентичності може набути особливої актуальності, тож у контексті розвитку особистості, плекання її унікальності, розкриття потенціалу людини набуде особливого значення.

Якими ж будуть еліти майбутнього та на які цінності вони орієнтуватимуться? Ми не беремося розглядати важке питання про те, якою буде соціальна нерівність суспільства майбутнього, однак цілком очікувано, що і в майбутньому існуватиме еліта суспільства, яка буде успішною у своїй діяльності та буде спроможною задавати суспільні тренди. У своїй книзі «Ці прокляті ліберальні еліти, хто вони і чому ми їх потребуємо» швейцарсько-ізраїльський науковець, професор психології Тель-Авівського Університету Карло Штрингер наводить реальні приклади зі своєї психотерапевтичної практики, в яких представники сучасних еліт переживають свої особистісні кризи, спричинені «кризою ліберального порядку», як називається сам пролог

³³ Nash K. Contemporary Political Sociology. Globalization, Politics, and Power. Blackwell Publishers Ltd., 2000. P. 56.

до книги³⁴. У багатьох наведених ним кейсів ми бачимо ситуацію, коли дуже успішні люди, висококваліфіковані професіонали, не знаходять собі місця у сучасному суспільстві, коли для них особливо гостро стає питання ідентичності та ролі у спільноті. Прикметно, що в завершальному розділі «епілог» К. Штрєнгєр пише про те, що завданням для всіх є подолання популізму, особливо у ЗМІ, в яких «більше йдеться про скандал і драму, а не про деталізовані аргументи»³⁵. Відповідно, еліти майбутнього, що вже можна простежити по наведених прикладах К. Штрєнгєра, також будуть перейматися питаннями своєї ідентичності, своєї ролі у суспільстві, в якому вони досягли висот, будуть нести відповідальність і за протидію популізму, що станом на зараз уявити собі важко. Відповідно, відповідальність не лише за себе, але і за свою спільноту, для еліт постінформаційного суспільства може бути одним із світоглядних орієнтирів. Бажання бути частиною суспільства, нести відповідальність за інших – ці речі, разом із можливим поверненням метанаративів (нехай і в інших – пост-постмодерних формах), може бути виразною ознакою суспільства майбутнього.

ВИСНОВКИ

Якщо брати за основу припущення про те, що ключовим для епохи мета- чи пост-постмодерну буде саме специфічні осциляції-коливання між дуже різними полюсами, то й ціннісні орієнтації майбутнього постінформаційного суспільства також будуть строкатими. Як ми бачили з наведених у цьому матеріалі прикладів, питання чутливості, емоційності, вразливості не втрачатимуть своєї актуальності, а, можливо, навпаки, сприятимуть якщо не поверненню до метанаративів модерну, то стимулюватимуть появу нових. Для людини постінформаційного суспільства важливою будуть питання ідентичності та свого місця у суспільстві. Метанаративи пост-постмодерної доби, які будуть обслуговувати такі запити на ідентичність, можуть бути як радикальними у своїх формулюваннях (на знак протесту проти надмірної політкоректності) так і, навпаки, такими, що в них плекатимуться чутливості, емоційність та сентиментальність. Емоції визначатимуть не лише відносини в межах громад чи країн, а також впливатимуть на міжнародний порядок денний і, можливо, на міжнародну взаємодію на рівні цілих континентів. Питання людської індивідуальності буде також ключовим ціннісним орієнтиром через те,

³⁴ Strenger, C. Diese verdammten Liberalen Eliten: Wer sie sind und warum wir sie brauchen. Suhrkamp. S. 7.

³⁵ Strenger, C. Diese verdammten Liberalen Eliten: Wer sie sind und warum wir sie brauchen. Suhrkamp. S. 163.

що за допомогою штучного інтелекту та технологічного поступу люди у постінформаційному суспільстві будуть вивільнені від багатьох рутинних завдань. Відтак креативність, як навичка і вміння, буде особливо затребуваною на ринку праці. Можна очікувати, що розвиток особистості, плекання індивідуальностей будуть визначальною рисою прийдешнього суспільства.

Безумовно, ми не можемо напевно передбачити, чим перейматимуться люди майбутнього, але сучасні тренди дозволяють нам припустити, що у прийдешньому постінформаційному суспільстві не все буде так погано, а, можливо, багато «старих добрих речей» матимуть шанс на успішне повернення. Мабуть, найоптимістичніше цей прогноз описав науковець із Боснії та Герцеговини Б. Джерич Драгічевіч щодо літератури: «сучасна епоха фіксує зміну ментальної та психологічної структури читачів, письменників і звичайних людей – якщо в постмодернізмі людям були властиві марнославство, почуття загубленості, невдоволення, то пост-постмодерністи прагнуть відтворити більш осмислений світ, у якому саме цінність літератури буде знову відкрита»³⁶ [Đerić Dragičević с. 73]. Ми підтримуємо оптимістичний погляд цього науковця у майбутнє і також віримо, що свою цінність у ньому відкрис не лише література, але й мистецтво, наука та багато інших царин людського життя.

АНОТАЦІЯ

Багато вчених і мислителів зауважують, що людство вже рухається від постмодерну до якоїсь нової епохи, визначальною рисою якої видається своєрідне осцилювання (коливання) між різними полюсами, які до того ж перебувають у різних темпоральних вимірах, що дозволяє цій новій добі інтегрувати в собі не лише метаморфози постмодерну, але й торкатися тем доби модерну. На позначення цієї доби використовують поняття пост-постмодерн або метамодерн. Ця доба позначається особливим значенням емоцій та почуттів, що зокрема проявляється у надмірній чутливості і дразливості до суспільно-політичних тем. У таких умовах для нового суспільства метамодерної доби, яке можна назвати постінформаційним суспільством, важливим є формування своїх метанаративів, трансформація мови, можливості плекати індивідуальні особливості людини задля розкриття її креативного потенціалу, що набуває особливого значення в умовах, коли рутинна та автоматизована робота буде передана штучному інтелекту.

³⁶ Đerić Dragičević B. Izazovi proučavanja književnosti u 21. vijeku: postpostmodernističko vidjenje stvarnosti. *Zbornik Radova Univerziteta Sinergija Bijeljina*. 2019. Vol. 19, № 4. S. 73

Література

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство і культурологія. Пер. з англ. О. Погинайко. Київ: Смолоскип, 2008. 358 с.
2. Василев Й., Петкова Е., Інформаційне общество и глобализацията – реалности и предизвикателства. *Научни трудове на УНСС*. 2019. Т. 5/2019. С. 13–25.
3. Муازی Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Пер. з англ. О. Гординчук. Київ: Брайт Паблішинг, 2018. 184 с.
4. Скиртчач В. Інформаційне суспільство: проблема концептуального обґрунтування. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія; Філософія. Соціологія. Психологія*. 2013. Т. 21, № 23(2). С. 245–250.
5. Childs P. *Modernism*. Routledge, 2000. 240 p.
6. Đerić Dragičević B. Izazovi proučavanja književnosti u 21. vijeku: postpostmodernističko viđenje stvarnosti. *Zbornik Radova Univerziteta Sinergija Bijeljina*. 2019. Vol. 19, № 4. S. 73–76. URL: <https://doi.org/10.7251/ZRSNG1801073D> (date of access: 30.10.2023).
7. Fox C. *I Find That Offensive!* London: Biteback Publishing, 2016. 179 p.
8. Gaukroger S. *The Emergence of a Scientific Culture: Science and the Shaping of Modernity 1210–1685*. Oxford University Press, 2006. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199296446.001.0001> (date of access: 30.10.2023).
9. Inglehart R. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press. 1997. 464 p.
10. Kølle Martinsen L. Følelsernes tidsalder. *Slagmark. Tidsskrift for Idéhistorie*. 2020. № 80. P. 7–29.
11. Nash K. *Contemporary Political Sociology. Globalization, Politics, and Power*. Blackwell Publishers Ltd., 2000. 309 p.
12. Nealon T. J. *Post-postmodernism, or, The logic of just-in-time capitalism*. Stanford: University Press, 2012. 248 p.
13. Ostojić Aleksandar, Čučković Aleksandar. Phraseology «without Meaning»: Politics of Emptiness. *Philosophy and Society*, 2023. Vol. 34, № 2. P. 348–363. URL: https://doi.org/10.2298/FID2302348O_ (date of access: 30.10.2023).
14. Pfaller R. *Erwachsenensprache. Über ihr Verschwinden aus Politik und Kultur*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 2018. 247 s.
15. Růžicka V. *Politika a média v konzumní společnosti*. Praha: Grada Publishing a.s., 2011. 181 p.

16. Stena, J. K prameňom verejnosti: pokus o sociologickú interpretáciu. *Sociológia – Slovak Sociological Review*. 2020. Vol. 52, № 2. P. 153–179. URL: <https://doi.org/10.31577/sociologia.2020.52.2.7> (date of access: 30.10.2023).

17. Strenger, C. Diese verdammten Liberalen Eliten: Wer sie sind und warum wir sie brauchen. Suhrkamp. 172 p.

18. Turner L. Metamodernism: A Brief Introduction. *Berfrois*. January, 2015. URL: <https://www.metamodernism.com/2015/01/12/metamodernism-a-brief-introduction/> (date of access: 30.10.2023).

19. Vermeulen T., van der Akker R. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. Vol. 2, № 1. P. 1–14. URL: <https://doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677> (date of access: 30.10.2023).

Information about the authors:

Yakovlyev Maksym Volodymyrovych,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Head of Department of International Relations,
Director of School for Policy Analysis
National University of Kyiv-Mohyla Academy
12/4, Voloska Str., Kyiv, 04070, Ukraine

Kupka Oleksandr Vasylovych,

Senior Lecturer at the Department of International Relations
National University of Kyiv-Mohyla Academy
12/4, Voloska str., Kyiv, 04070, Ukraine